

Bohár András

AZ ELŐRE-TEKINTŐ VISSZA-PILLANTÁS

Jász Attila költészetéről

(tematizációs olvasat 1.)

A követés, a szavak, mondatok, lapokon megjelenő textus-táblák lapozása elsőként nem azt hozza magával, hogy Jász Attila szövegeit (Daidaloszi Napló 1992.¹, Jelzések könyve 1997.²) a maguk értelmén túl-mutató sajátosságaiban keltsük ismét életre. Sokkal inkább a hagyományos értelmező beállítódás önmagát megmutató és érvényesítő változatának reményével indítom újtára ezt az első szövegeződést. Ennek alapvető oka nemcsak a mitológikus parabolisztikus felépítés (Daidaloszi napló) és a léttörténeti perspektivákat megcélzó másként-mondás dialogicitásában keresendő, ami alapvetően jellemzi a szerzői attitűdöt. De egyúttal annak is érvényt szerezhetünk jelen újra-értelmező közvetítésünk keretében, hogy annak a bizonyos befejezetlen/befejezhetlen párbeszédnek miként válhatunk mi is részeseivé Jász Attila segítségével.

A *Napló* azt mitikus archaikus világegészt idézi meg, ahol titánok, félistenek, hősök történések kezdeményezői és szereplői lehettek. Daidalosz és Ikarosz kerettörténetébe ágyazta Jász Attila a tragikus eseményt (Egy zuhanás emlékei), a legenda sok szálon továbbélő motívumait (Ikarosz apokrifek), a kort megjelenítő képeket (A tenger válaszai), valamint a költői képzelet vég közeli jelzéseit (Daidaloszi napló-töredékek.)

Az alaphangulat első tónusa a katartikus elmúlás élményt és az egyre intenzívebben megélhető időpillanatokot idézi meg:

meg néhánykarcsapás és a levegőből ömleni kezd a kék üresség: a sebesség teszi - mondod magadnak mintha ez lenne a kulcsszó - a magasságot lassan megszokod a vér hullámainak dobolását füledben: a test kipárologtatja bárányfelhőit: ez a határ végleg elfeledve a keresett sziget paramétereit: bizonytalan kék színű minden - kényszerleszállás

Majd ezt követően az Ikarosz *apokrifek* az elmúlást, a más-világ képeit hozzák közelbe. A kényszerleszállás utáni, vég-előtti önküveti állapot különböző egzisztenciamozzanatai mintegy kiteljesítik az evilági történet reflexiók bázisát: „tekintetemben a semmi kószál/zavaros mint az éjszaka vörösré dörzsölt/ hímvesző szörnyű álmok és szörnyű nappalok/ a láz sápatag (lobogása) csillogása az arcomon/kitágult pupillában sápadt gyermekarcok” Erre rá-felelnek a tenger/táj mozgó héralkeifoszi dialektikáját újraformáló sorok. Jelezve az utazás mindenkor változó tradícióját, az ismeretlen ismerőssé szelídítését, a tenger válaszait ahogy befogadja az embert: „Mikor legjobban elbizonytalanodsz - egymásba/ csúsznak eddigi történeteid. Homályos tükrök/ szárnyaid/ és zuhanásaid egy arcban. Szüntelen

hullámzásba/ hulló kavicsra hasonlítasz” És végül a *Daidaloszi napló-töredékek* az imagináción, a költői képzeleten „innen” a mindenkori poétikai feladat természetét kísérlik meg behatárolni (A mutatvány pereme, A megértés nehézségei). A történet így ismét kiindulópontjához érkezik vissza. Mert az esemény tényleges megjelenítése Daidalosz és Ikarosz együtt-létezése, majd Ikarosz „zuhanó lebegése”, önreflexív kiteljesedése után, s a tenger létet megszemélyesítő „szórabírását” követően a dialógus egyedül maradt szereplője fogalmazza meg immár újra kezdve mindent: a lehetséges értelemegész megmutatásának rejtélyét: „A fiatal férfi - akiről szó volt - már órák óta/ önmagát bámulja a kirakatban. Lassan a zsebébe/ nyúl egy viaszos tollért. Feldobja és a toll lassú/ spirállal a betonba fúródik. Még kettőt dob fel ő (három a magyar igazság). Közben egyre jobban/ kezdek hasonlítani a vízben fuldokló kétségbe-/ esett toll-jeleket küldözgető üzenőre” Ám mint látjuk ez a titok kettős természetű. A kívülről szemlélt költőiség megmutatkozásának leírása, az egyre beljebb hatoló lényegiség felé. És a belsőben lejátszódó azonosságkeresés kiáramlása térben és időben megtalálható alakmásokkal történő találkozás megfogalmazás.

A *Jelzések könyve* ez utóbbi tematizáció folytatásaként fogható fel. De míg a *Napló* a dialogizáció két pólusa és az azt magába fogó harmadik (a tenger) mintegy közvetítő közegként biztosítja az áramlást, addig a *Jelzések* már a léttematizáció perspektíváját egy horizontba olvasztja. Kezdve a *dél aranyában fűrésztlenéd* arcod én és te konkréciónál a második rész átveszem a tenger mozgását lét és egzisztencialeírásain át az értelmezés és költészet jelenlétét megfogalmazó harmadik rész versfolyamáig. A *Túl hosszúra sikerült séta* a következő felütéssel kezdődik:

*„Az eget sietve madarak szelik át.
Az ősz nem ígér semmit, csak lopva hozzád /dörgölőzik,
árnyék-testet ölt
elúszik az én.”*

Gaál József a *Jelzések könyvének* részeket egybekötés és elválasztó kalligráfiai a szövegösszefüggések fogalmakba nem bújtható természetét is láttatják. A majdnem antropomorf gesztusok azt a költői szándékot is felerősítik, hogy az ember történetéről szóló könyvek mindenkori létbeágyazottsága megkerülhetetlen. A megismerhető és kimondható határainak megmutatása, az illeszkedések megközelítése alapfeladatunk. Arról kell, hogy tudósítsanak a jelzések, hogy milyenek voltak a jelhagyást megelőző és követő gesztusok, s milyen irányba futnak a továbbgondolás költői mondásai.

(az élet-történet poétikája: az Ikarosz/Daidalosz konkréción sémái 2.)

A *Daidaloszi napló* már jelzett nívumát a költészet másféle funkciójáról most abból a nézőpontból figyelhetjük, amit az egész könyvön végighúzó élettörténet-poétika láttatása vetít elénk. Ez természetszerűleg össze-

függ jelenünk művészetszemléletének változásával. A művészet - írja *Niklas Luhmann*⁹ - szívesen tartja magát funkciótlannak, de azt is hozzáteszi, hogy ez nem egyéb mint védekezés a többi funkciós rendszerek bekebelezési törekvései ellen. Ám funkciója mégis kitapintható: megjeleníteni a világot a világban, rámutatni a megszo- kott valóságszemlélet kontingenciájára, és arra hogy minden másképp is lehetséges: szebben, kevésbé vélet- lenszerűen, vagy rejtett értelemmel átszőve.

Jász Attila „funkciótlan” attitűdje csak abban az érte- lembe érvényes, hogy az evidenciának tűnő létsémá- kat zárójelbe kényszeríti, s helyükbe a kérdéses megnyi- latkozását helyezi. Ikarosz zuhanásának mitikus elbeszé- lése, amelynek fragmentumai végighúzódnak a Daidalosz könyv első fejezetén, azt a hagyományt jelzi, amelyhez mindenkor viszonyulhatunk. Ám a zuhanásról nem maradt feljegyzés, így az akár saját léttematizációk egzisztenciamozzanatok behelyettesítésével is megra- gadható. A mítosz világának, körvonalának megjeleni- tésébe egy másik saját világ épül be. A mítosz tradicio- nális folytonosságától eloldódó kétely csendje és a tudo- mány bizonyosságába vetett hit gyönyháfényű kagyló- ként való megszorítása, majd szétropanása így az élet- történet poétikájának lehetőségét nyitja meg. Ez kapcsol-ódik Luhmann azon meglátásához, hogy a műalkotás a forma és kontextus differenciájának elkülönítésével, a művészetben belüli különbségtétellel adja saját funkcioná- lis azonosságát. Így léte jelentése jelzi, hogy meggyőző- déssel átélhető, és valami nincs rendben a világgal. Ezt az alapbeállítódást két mozzanat kapcsán is tetten érhet- jük Jász Attila első könyvében. Elsősorban annak a pozitív-evolutív és haladáshitbe vetett világképnek, való- ságértelmezésnek a kérdésessé tételével, amely végig je- len van a szövegekben (olyan magasra ahol a műsár- nyak valódivá forrnak össze -egyre biztosabban/ birto- kolva a levegőt: **a tenger innen csak pocsolya** -/ mutatnád mielőtt lezuhansz és a vízben utolsó/ gesztusként egy tollat mutatsz fel viaszos szájjal/ - **látod a különbséget?**). S ehhez a haladáshit megkérdő- jelezéshez kapcsolódik saját egzisztenciánk minden- kori bukásának lehetősége.

A *forma* a mindenkori poézis, a *kontextus* maga az emberi jelenvalólét.

A forma intenzitását az egyik *Ikarosz apokrif* bele-ér- zés így ragadja meg: „Mivel igazán szép dolgokat, iga- zán szépen csak/ a Végről lehet elmondani, biztosak le- hetünk benne/ hogy a zuhanó Ikarosz beavatásszerű lá- tomásokat festhetett volna meg.” Majd az ezt követő szö- vegek (Könyv, Mutatvány, A tenger sós nyálú férfi) hol a radikális én-alakítás lehetőségét jelenítik meg (fogtam egy éles pengét és az ajkak találkozásánál behasítottam a húsomat egészen a fülemig) hol a költői mondás lehe- tőségét kérdőjelezi meg (a megszokás elfeledtetni a költői gondolatot). S ezzel már a kontextus megkülönböz- tetett jelenségére is rátalálunk. Amely mint láttuk a radiká- lis különbözéstől, autonómiakereséstől mindennapi is- métlődéseikig tematizálható. S nem véletlen, hogy egy Lautréamont idézet a **filozófia-ajánlotta módszerek** szükségességét hangsúlyozza, majd a képzelet „**lebegő házát**” jeleníti meg, mert ezek is valóságos kontextust je-

lenítenek meg, de segítségükkel a távolodás is megmu- tathatóvá válik a mindennapi létprezentációtól, s a köze- ledés is bemérhető az intenzív egzisztenciaformák világá- hoz. A *tenger válasza* ciklus már ennek különbözősnek és egybelátásnak a szövegdokumentuma. Az utazás a tér- ben és időben, idegen partokon azokat a rámutató gesz- tusokat emelik ki, amelyek kapcsán megidézhetővé válik több emberöltő előtti történetek értelme, s a saját ittlét demonstrációja. (Aztán az üres csigaházak vonzottak, ahol/ a különböző generációk több életet töltöttek el./ mint ahány kavicsot szórhattam zsebeimből./ Minden bi- zonytalannal a mindenség királyaként.) Mindez előzetesen ér- telmezi, irányítja is azokat a mindenséghez mért sajátos világértelmezési gesztusokat, szimbólumokban megjele- nített történettöredékeket, amelyek a kettős kapcsolódást kirajzolhatja. Egyrészt a saját ittlétünk kérdésessé tételével (hiába fekszenek az emberek a napon,/ meztelenül mint a disznók, a fényt nem tudják/ magukba engedni.), más- részt az organikus világéegéshez való kötődést (tengerbe moshatja- horizontunkat a vihar - /vagy csak az örült Poszeidon nevet a hullámok felett/ vadul száguldva és nem mondva ki a várt szót: „harmónia”)

A *mutatvány pereme* szövege azt nézőpontot is közelbe hozza, amely mintegy összegzése az első könyv poétikai funkcióváltásának. A kiemelt szavak **bohóc, nézőtér**, s a hozzá kapcsolódó intelem - „**Cirkuszról fogsz álmodni**” együttesen érzékeltetik a formai intenzi- tás és a kontextus mindenkori egybekapcsoltságát. S mintegy előre-vetítik a következő könyv más léttematizá- ciókhoz kötődő megértési nehézségeit.

(*meg-engedő olvasat - a jelzések szabadulása a könyvből 3.*) Míg a Daidalosz könyv a már jelzett kettős poétikai funkcióváltás egy-értelmű olvasataként szolgál- hatott, addig a *Jelzések* a lét és egzisztencia értelmezé- sek szétáradásához köthető. Annak a kérdezésnek a do- kumentumaként forgathatjuk fel - mondja Heidegger, amely megnyit, a „nyitottba lök” a létezőt a nemlét és lét közötti ingadozásban kutatja. Majd így folytatja: „... a lét számunkra már csak üres szó és illanó pára(...) a nyelv egyáltalán véve elhasznált és elkoptatott, a megér- tés nélkülözhetetlen, de elbitangolt, tetszés szerint alkal- mazható eszköze, éppoly közömbös mint egy tömegköz- lekedési eszköz, mint a villamos, amelyre akárki felszáll- hat, s melyről akárki leszállhat. Mindenki csak úgy fél- vállról odavetve, akadálytalanul, s mindenekelőtt anél- kül beszél és ír, *veszélynek tenné ki magát.*”¹⁰ A kérdés, a saját és a másik egzisztencialitásának középpontba állítása markánsan kirajzolódik az első rész szövegeiből (Folyamok isteni erői, Fénylő jövés-menés az idővel, Szívem néma menedékhely). Itt találkozhatunk a konkrét érzéki kapcsolódás személyek közötti és természeti világunkhoz kapcsolódó kétely-emblémáival, s ezek végsőig fokozásával:

Mindannyian visszafordulnánk

Legalább látni lehessen

(Hogy igen vagy nem)

Ha csak a köves út vakít fehéren

A látvány szemünkbe zárul

S ehhez kötődik ugyanezen ciklusban annak a léttörténeti perspektívának a kikérdezése, amely olyannyira jellemezte a romantika művészetfilozófiáját is. Nem véletlen a *Jelzések* mottójának Hölderlini figyelmeztetése (Jelek vagyunk, még meg se fejtve,/ Fájni se fáj, s majd elfelejtve/ nyelvünk messzi idegenbe vész.), mivel ez a költői mondás és filozófiai kérdezés között húzódó határvonal megkísértése alapélményként fogalmazódik meg a könyvben. Ahhoz a Hölderlini magatartáshoz közelítve, amelyet Lacue- Labarthe a válság képtelen vállalásához köt, s nyilvánvalóvá teszi, hogy a filozófia szövetén a seb nyitott, nem hegesedik, és éppen az ápoló kezétől nyílik ki újra, természetesen Hölderlin szándékával ellentétesen. Mert ő a válság megoldását akarta - a tragikus megtestesülését - mivel túljutott azon, amit ellenőrizni tudunk, amit elviselünk, kibírunk.⁵ Ha ezek költészeti lecsapódásaira figyelünk, akkor megmutatkozhat végességünk és a Véghez közeledés kikerülhetetlen valósága:

Oldd el gondolatainkat a földtől

Felejtés és halál fivére te

Jöjj vissza hozzánk

Isteni édességet csepegtesd belénk

Mutasd hogy bomlik csendben a hús

Ehhez a tragikus létszemlélethez kapcsolódik annak az időszemléletnek a differenciált megjelenítése, amely a második rész alapélményeként tűnik föl. Ez az időélmény szorosan kötődik mind a személyes, mind a természetes egzisztenciomodulációk jellegzetességeihez. Ám ez már túlmutat a *Daidalosz* könyv individuális és archaikus élettörtei párhuzamain, s a közvetítés poétikai minőségének kérdésén, mert itt az imagináció alapfajtája - mint azt Fink is hangsúlyozza - nem a tapasztalati aktusok szerint oszlik meg, hanem az idő horizontok sokfélesége szerint: emlékezőként múlt, előre-felidézésként a jövőre. S ezek együttes megjelenítésekként, fantázia és álom egybelátásával egybekötte az eredeti időhorizont feltárásának reményében/6 A különböző idősíkok és egzisztenciamezzanatok egybeérését pregnánsan jelzi a következő poéma:

Egy falevél halálára

***színét megállapítani, vagy
az évszakot, mely lesodorta.***

A mezíteleen vágyat.

***A test zuhanását,
mikor ledobja ruháját.***

***Néhány pillanat felöltözöttség
és meztelenség között.***

***Egy falevél hullásában
már és még nem között***

S az időhorizontok tematizáltságai nemcsak a fenti vers pólusai között mozognak, de a mindennapi tárgyainkhoz való kötődésünk (A kopás fölött), személyes elmúlásunk profán jelképei (Mulandó tükörkép) és az imagináció aktusai is hozzájárulnak az összképhez (Képzelt Halak Ösvényein).

S mindez egyfajta természetes szükség- és sorszerűség élményeként is megmutatkozik (***Igazi akadályt csak az eső képez***), mintegy elő-készítve a már az első részben megmutatott egzisztenciaviszonyulásokat, amelyek kiteljesedtek a második rész léttematizációiban, majd ismét egy másik alakban az egzisztencia végességét, kérdésességét hozzák az olvasatok fókuszába. A lét jelenlétként történő megmutatása, ez a könnyedén kimondott alapvonás, mint mondja Heidegger, abban a pillanatban titokzatossá válik, mihelyt ráébredünk és felfigyelünk arra, hogy hová utasítja a gondolkodásunkat az , amit jelenlétvőségnek nevezünk.⁷ A megmutatás különböző formavariáció a költészet lehetőségéről (Őszi levél a költészetről), a különböző képfajtaokról és a ábrázolás visszajáról (A diabolikus kép, Az ábrázolás melankóliája) elő-készítik a rejtély költészeti implikálhatóságának összefoglalását ***A rejtély megoldása felé*** A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSE ALAPJÁN című vers összefüggésrendszeréhez kötődve:

A rejtély nem rejtvény, nem megoldható.

A cél elrejtető a rajzok mögött

a tettek látszólagos vonalvezetésével

maga az elérhető-elérhetetlen titok.

„A művész kiszolgáltatottsága tény.”

Itt annak az együttes kimondásával szembesülhetünk, amit a *Daidalosz* könyv archaikus-mitikus világképének mozaikjaiban és a ráfelelő mindennapi egzisztencialitás kiszámíthatatlanságát követve figyelhetünk, hogy a világ haladáshitének kontextusa és a ,művészi világértelmezés differenciája radikális különbözőséggé fokozható. Most ennek szerves egybetartozása a poétikai funkció és a művész személyének meghatározását is magába fogja, hogy majd ismét zárójelbe tegye a világot:

(Például ha a ház éjszaki

***Oldalát ábrázoló rajzon a szobor-
Bacchus lábát takarva el***

Az impotens táj a férjet csodálja

Lovaglócsizmáival míg a bokrok

Vásznakra aggatva száradnak)

Ez a fenomenológiai zárójel lehetőséget ad az érzéki konkrétság érosz általi reprezentációjának újraidézésére, s a profán kontextus pillanatokra megalkotható kontextus-kiiktatására. Majd ismét a történet és a forma egybefogása következik:

***A rajzoló tudja, hogy a történet keret,
melyet ügyesen ráfeszíthet a tájra;
és a rejtély belesimulhat a képbe
a megoldást soha el nem érve.***

Annak kimondásával, hogy a művészet formaproblémája és a világ értelemegészével való kapcsolattartás keretfeltételei, a narráció szabályai kitapinthatóak, a mindenkori újramondás ígérete is megjelenik. Még akkor is, ha ez a rejtély örökre belesimul a képbe, s még úgy is, ha megtalálására nem is számíthatunk: tudjuk ott van valahol.

Jász Attila költészete nemcsak a poézis funkcióváltására hívja föl figyelmünket az ügyes „barkácsolás” és a halott metaforák kihangosításának patetikumának ellében, de a mindenkori radikális kérdés szükségességére is hangolnak munkái. Hogy térben és időben szétáradó hagyományaink és saját egzisztenciális odafordulásunk éppúgy előre-tekintő vissza-pillantásunk tárgya lehet, miként az a felelősség is, amellyel csinálmányainkat, s jelzéseinket útjára bocsátjuk.

1 Jász Attila: Daidaloszi napló. 1992. Tevan Kiadó

2 Jász Attila: Jelzések könyve 1997, Orpheusz könyvek

3 Luhmann, Niklas: A műalkotás és a művészet önreprodukciója. In Testes könyv. Szeged 1987. 116-118.

4 Heidegger, Martin: Bevezetés a metafizikába (1995) Ikon Kiadó Bp., 1995 16-25.o.

5 Lacoue-Labarthe, Philippe: A spekulatív esztétikája. In: Enigma 1995/4-1996/1

6 Fink, Eugen (1998) Megjelenítés és kép In: Kép, fenomén és valóság szerk Bacsó Béla, Kijárat Kiadó Bp. 59-60. o.

7 Heidegger, Martin: Mit jelent gondolkodni? (1990) In: Szöveg és interpretáció szerk Bacsó Béla Cserépfalvi, Bp. 12-15. o.

Egri Zsolt

EGY IRODALOMTANKÖNYV MINT A FILOZÓFIA PROVOKÁCIÓJA

Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban

„... az irodalomtudomány nem az irodalomról vagy az irodalmi műről, hanem az irodalom használatáról szóló tudomány” - jelenti ki világviszonylatban is csak kevés társat számláló tankönyvében vitára ingerlően Bókay Antal (18. o.), rokoníthatóan azzal a jellemzően kortársi gondolkodással, amiben használati kérdésként vetődnek fel diszciplináris problémák. Némileg elbizonytalanodhat az olvasó, ha megpróbálja összeegyeztetni ezt a definíciót a sokat szajkózott meghatározással, miszerint a művészet is (sajátos) használatban artikulálódik. Ezek szerint az irodalomtudomány maga a használat használatáról szóló „metahasználati” tudományág lenne, legalábbis a fentiek tükrében.

Ígéretes és perspektivisztikus lehetőségeket tartogat a szerző kiindulópontja az *irodalomról* szóló diskurzusban, ám szükségszerűen és kivédhetetlenül magába foglalja önnön határait: e limesek egyikét valamikor a kötet kétharmadánál Martin Heidegger taglalásakor lépjük át, amikor a német filozófus bizonyos értelemben kivezet minket a könyv hagyományos értelemben vett témájából, az irodalomtudományból azzal, hogy az interpretációt hangsúlyozott confessióvá desztillálja. De a könyv maga a precizításával talán éppen a határokon való túlmerészkedésre kívánja ösztökélni olvasóit, arra, ami voltaképpen minden jó tankönyv rejtett szándéka. Mi ezt fontosabbnak véljük annál, mint ami e szándékról elhangzik egyhelyütt: „A mai irodalomtanítás kulcskérdése

így kétszeresen is a megértés körül található. Egyrészt válaszolni kell arra, hogy milyen módszerrel, milyen művekkel lehet áthidalni a nagy irodalom esztétikai-szellemi kívánalmi és az iskolások tömegének képességei között meglévő űrt. (...) A megértésprobléma másik oldala az, hogy meg kell határoznunk, milyen elméleti meggondolások alapján, milyen gyakorlati módszerekkel alakítható, fejleszthető az érzék, a művészetet felfogó perцепciós képesség.” (150.o.) Úgy véljük, ezen irányelveket eddig sem vonta senki kétségbe, mégis előfordult gyakorta, hogy a művelés, az oktatás ugyanezen értékek nevében kioktatással silányult.

A könyv valójában két fő részre oszlik: az első fél az irodalomtudomány elméleti-legitimációs kérdéseinek taglalása után a posztmodernitás előtti értelemképzési stratégiát vázolja fel (alteritás-premodern-modern), míg a terjedelmileg is a második fertálynak megfelelő egység a posztmodernitás és az abból következő elméleti következtetések analízise.

Az első rész nagyjából a szerző korábban publikált (Bókay, 1992) művének átdolgozása és kibővítése, s egyben ez is a könyv legcsiszoltabb és legkönnyebben emészthető egysége. Nemcsak a korábbi könyvhöz, hanem koncepciójához is hozzáillesztette a modernitást (premodern) megelőző alteritás interpretációs vázlatát. Beletartoznak ebbe a görög és zsidó hermeneutika kevéssé ismert elvei, illetve a kereszténységnek a modernitás felé mutató és attól mégis elhatárolt értelmezési módszerei. Kevesebb újdonsággal szolgálnak a már egyszer kifejtett modern (és premodern) fejezetek, ámde mégis kihagyhatatlanok egy olyan munkában, ami rendszert kíván alkotni. Egyébként eme rendszeralkotás a könyv erénye, mert ezzel tájékozódási pontokat jelöl ki, lehetővé téve azt, hogy bővítsük avagy módosítsuk, netán csak összefogjuk meglévő ismereteinket.

A szerző előrelátóan jelzi a második nagy egység felvezetésében azokat a dilemmákat, melyek a posztmodernitás jelenségének megragadását elvileg lehetetlenné és ellentmondásossá teszik. Mivel Bókay hermeneutikai irodalomelméletet írt, melyben az interpretációs módszerek történetén van a hangsúly, ezért például - mint kiemeli eleve lehetetlen az egyidejű történésekre távlattal tekinteni. Kísérlete azonban mégis szükséges, még akkor is, ha e fejezetek bizonyos fogyatékoságai éppen emez összeegyeztethetlenségekből fakadnak. (Pl. Derrida kapcsán írja (378.o.), hogy a posztmodern nem akarja a szövegiséget a tényleges szövegeken kívüli területre kiterjeszteni; míg egyebütt (408.o.) - helyesen - jelzi, hogy a könyvön kívüli világot is olvassuk.)

A rendszeralkotás többnyire a meglévővel való gazdálkodás eljárása, ezért ez a tankönyv is egyfajta (jó értelmű) kompiláció, ahol a szerző személyisége az elrendezésbe és a következtetések levonásába kódolt. Véleményét a tankönyv írója viszonylag ritkán hangoztatja közvetlenül, ez leginkább a csoportosításban, az összefüggések felrajzolásában, az összekötő magyarázatokban és a válogatásban nyilvánul meg. Kivétel persze akad szépszerével (pl. 66. vagy 269. o.), és a könyv zárófejezete is nagyjából az ő továbbgondolásait tartalmazza.

Hihetetlenül nagy (főleg angol nyelvű) szakirodalmat dolgoz fel egyébként a mű (több mint 600 cím szerepel a jegyzékben), s néhány száz tételből áll a tárgy- illetve névmutató is (jóllehet az előbbiben olykor nem szerepel az, amit keresünk). Szokatlan Magyarországon a „számítógépes irodalomtudományi információ” függeléke, habár kissé „széthúzottnak” találjuk, míg a függelék irodalomtudományi folyóiratait bemutató része szintúgy foghíjas. A tanulást segítő, az egyes fejezetek végén mindig áll összefoglaló, kulcsfogalom-felsorolás (noha néhány felesleges vagy éppen hiányzik) és végül ajánló irodalomjegyzék. A szabatos, világosságra törő fogalmazást (nem véletlenül gyakori szófordulat az „egyszerűen forgalmazva” vagy a „leegyszerűsítve”, hiszen az érthetőség elleni követelmény egy tankönyvnel) meglepően kevés (nyomda)hiba zavarja. (Egy gyors lista ezekről: 66., 89., 119., 135., 259., 326., 411., 433. és 463. o., köztük néhány magyartalansággal is.)

Sokszor és helyénvalóan utal a könyv párhuzamokra és ellentétekre az egyes irányzatok közt, így a reformáció és ellenreformáció tárgyalása folyamán elhangzik az, hogy a katolicizmus hermeneutikája a posztmodernitás gyakorlatával rokonítható. Valóban igaz ez, mert a katolicizmus hermeneutikájában az értelmet legitimáló Egyház alakítja alkalmazható teljességgé az isteni értelmet, vagyis az interpretáció ekkor kifejezetten *alkalmazás*, amely *alkalmazáshoz hozzátartoznak* a szöveg kezelési módok is, de alárendelve. A protestáns hermeneutika ezzel szemben az *értelmezés*. A Biblia nagy hiányossága (és lehetősége), hogy nem szól az alkalmazás módjáról, nem metaszöveg, ezért nem tud minden, az alkalmazással előálló problémára válaszolni, amivel a protestáns szövegeértelmezésnek is szembe kellett néznie. (Igen színesen fogalmazva ír erről a korabeli hitvitázó magyar irodalom is, pl. Pázmány Péter Rövid tanúságában.)

Szintén az utalásokhoz tartozik egy másik probléma, ami abból adódik, hogy a könyv 1992-es, rövidebb változatának párhuzamos fejezetei némiképp másként voltak megszerkesztve, mint a mostaniban: 1992-ben még az Új Kritika fejezete megelőzte a formalizmusét, most ez felcserélődött. Emiatt az újabb verziónál előretalásként jelentkeznek a formalizmus Új Kritikára irányuló megjegyzései, holott ezek eredetileg visszautalások voltak (ez zavaró lehet „szűz” olvasáskor), s emiatt elmaradnak az Új Kritikából a formalizmusra visszatekintő pillantások. Véleményünk szerint segítené a formalizmus könnyebb megértését bizonyos helyeken az, ha a „formalizmus” kifejezést a „normalizmusra” javítanánk a magyarzatban, hiszen a formalizmus az irodalmi(ság) normáinak változását kívánja megragadni. Ekként átírva érthetőbb lenne például ez a kijelentés: „normatudatunk (formatudat helyett: E. Zs.) megszabja felfogásmódunkat, történelmünket...” (165. o.) Sőt, talán világosabbá válhatna ezáltal az Új Kritikához fűződő viszonya is.

Említettük, hogy a könyv hermeneutikai alapról íródott (vö. 66. o.), és ez a tény bizonyos tekintetben ellentmond annak a hermeneutika-definíciónak, amit a szerző elfogad (csak transzcendens vonatkozásban érti (vö. 69., 282-283. o.)); egy ilyen szűkítés szerintünk felesle-

gesen misztifikálja a fogalmat, és következetesen alkalmazva a modern „dehermeneutizáló” irányzatai elvileg be sem kerülhetek volna a könyvbe. Minden interpretáció egyben hermeneutikai aktus, még a modern ún. hermeneutika-ellenessége is, hiszen a megértés mindig cél volt, vagyis az értelem felismerésének szándéka kétségtelenül ott áll az értelem működését analizáló tendenciák hátterében. (Még az Új Kritikában is!) Szerintünk a hermeneutika történeti változatai éppen arról szólnak, hogy egyre inkább tudatosodott és nyilvánvalóvá vált, hogy létezésünk minden pillanata interpretációs folyamatokon billen át, ezért lehet a hermeneutika tudománya igazából a metahermeneutika tudománya (282. o.). Egy másik fontos következménye a hermeneutikai vizsgálódásnak az, hogy csak „abból lesz irodalomelméleti probléma, ami előbb megértési kérdésként felmerül.” (151.0.) Ennek ellenére alig-alig van posztmodern hermeneutikai-irodalomtudományi elgondolás - jegyzi meg (334.o.) -, közben a könyv második, posztmodernnel foglalkozó részének terjedelme arról győz meg mindenkit, hogy filozófiai-elméleti háttere viszont roppant kiterjedt. Ha most visszagondolunk kritikánk nyitó idézetére, akkor elgondolkodtató az a gyakori bírálat, hogy a mai irodalomtudomány (és nyomában ezért az irodalom is) túlfilozofálnak és elméletbe zártak tűnik fel. A Heidegger-fejezetek (V.2.A-B) - amik tulajdonképpen önálló filozófiai fejtegetések - is utalnak erre a problémára, noha tudjuk: Heidegger filozófiai és irodalomelméleti jelentősége nem eléggé hangsúlyozható.

A *Lét és Idő* szerzőjének gondolkodásában az irodalmi mű értékjellemzővel bír, mint ahogy egész filozófiája az érték egzisztenciális újrairására tett kísérlet. Ennek nyomán nem is irodalmi interpretációi érdekesek számunkra, hanem az, hogy ezek visszahatnak a gyakorlatra. Egy értékalapú irodalomelméletben (és irodalomban) óhatatlanul megjelenhet a didaxis, a hit, az autentikusság, avagy a hitelenség és hiteltelenség, így a jelentékeny és jelentéktelen közötti határ (igaz, illékonyan, de) újrateremtődhet. Különösen fenyegető lehet ez akkor, ha a hatalom és vágy retorikája teremti meg. Magunk úgy véljük (természetesen az értékek elismerésével), hogy az a pátosz és módszer, ami a Heidegger második korszakában keletkezett interpretációit jellemzi, különösen alkalmasak rosszindulatú félrevezetésre. Versolvasatai nemcsak kibővítik a költeményeket, de azt az illúziót is táplálják, hogy megszűnt, átalakult a jelentés viszony az értelmezés és értelmezett közt; szerintünk szókratészi jóhiszeműséget kívánna annak elfogadása, hogy a lét kibővítése nem jár együtt a lét korlátozásával. Ható-visszaható viszonyokban mozgunk, melyeknek léteznek nyelvi relációi (ilyenek pl. a vágy(akozás) és a *hatalom* egymástól korántsem távol álló fogalmi), ezért ezek nyelviségük miatt veszélyesen kibővíthetők és redukálhatók is, vagyis kisajátíthatók. Nemcsak az irodalomelmélet, de a filozófia hiánya is az értékfelhasználást vezérlő posztmodern etika kidolgoz(hat)atatlansága. Bóky Antal szerintünk megérezte ezt a lehetőséget és veszélyt, talán ezért összegezte minden tekintetben alapos könyvét egy vallomásos, az individuumra korlátozott irodalomtörténet víziójával.

(Osiris, 1997.)